

Рахметов Э.Х.^а, Нурашева К.К.

Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКСТРЕМАЛДЫ ТУРИЗМ: ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ӘЛЕУЕТІ

Рахметов Эльёр Хурсандович, Нурашева Кулянда Кулбосыновна

Қазақстандағы экстремалды туризм: географиялық ерекшеліктері мен әлеуеті

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы экстремалды туризмнің әлеуеті мен дамуы, оның географиялық әртүрлілігі мен туристік индустрия үшін туризм мүмкіндіктері анықталған. Бұл зерттеудің мақсаты - Қазақстандағы экстремалды туризмнің географиялық ерекшеліктері мен даму әлеуетін анықтау. Бұл зерттеудің мақсаты - Қазақстанның туризм индустриясындағы экстремалды туризмнің рөлін оның күшті, әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қиындықтарын бағалау арқылы зерттеу және талдау жүргізілген. Зерттеу барысында саланың қазіргі жағдайын жан-жақты түсіну үшін жүйелеу, деректерді талдау, салыстырмалы бағалау және SWOT талдау әдістері қолданылады. Экстремалды туризмді дамытудың әлемдік тенденциялары мен озық тәжірибелерін анықтау мақсатында отандық және халықаралық әдебиеттерге шолу жасалды. Елдегі экстремалды туризмнің артықшылықтары мен шектеулерін бағалау, жақсартудың негізгі бағыттарын анықтау үшін SWOT талдауы жүргізілді. Зерттеу экстремалды туристік тәжірибелердегі тәуекелдерді басқару, экологиялық тұрақтылық және халықаралық стандарттар маңыздылығын көрсетеді. Талдау негізінде Қазақстандағы экстремалды туризмді дамыту, соның ішінде инфрақұрылымды жақсарту, саясатты жетілдіруді және экстремалды туризмдегі әлемдік ккөшбасшылардың озық тәжірибесін енгізу бойынша практикалық ұсыныстар ұсынылады.

Түйін сөздер: қауіпсіздік, туристік инфрақұрылым, ландшафттар, маршруттар, экспедиция, экологиялық тұрақтылық.

Рахметов Эльёр Хурсандович, Нурашева Кулянда Кулбосыновна

Экстремальный туризм в Казахстане: географические особенности и потенциал

Аннотация. В статье рассматриваются географические особенности и потенциал развития экстремально-го туризма в Казахстане, а также его значение для туристской индустрии страны. Цель исследования - выявить сильные и слабые стороны, возможности и вызовы, связанные с развитием экстремального туризма, с последующей оценкой его вклада в формирование конкурентоспособного туристского продукта. В рамках исследования применялись методы систематизации, анализа данных, сравнительной оценки и SWOT-анализа, что позволило получить всестороннее представление о текущем состоянии отрасли. Проведен обзор отечественной и зарубежной литературы с целью выявления глобальных тенденций и передового опыта в области экстремального туризма. Особое внимание уделено вопросам управления рисками, обеспечения экологической устойчивости и соответствия международным стандартам. На основе полученных результатов предложены практические рекомендации по развитию экстремального туризма в Казахстане, включая совершенствование инфраструктуры, нормативно-правовой базы и адаптацию успешных зарубежных практик.

Ключевые слова: безопасность, туристская инфраструктура, ландшафты, маршруты, экспедиции, экологическая устойчивость.

Rakhmetov Elyor Khursandovich, Nurashева Kulyanda Kulbosynovna

Extreme tourism in Kazakhstan: geographical features and potential

Abstract. The article identifies the potential and development of extreme tourism in Kazakhstan, its geographical diversity and opportunities for adventure tourism. The purpose of this study is to identify the geographical features and development potential of extreme tourism in Kazakhstan. The study used methods of systematization, data analysis, comparative assessment and SWOT analysis to provide a comprehensive understanding of the current state of the sector. In order to identify world trends and best practices in the development of extreme tourism, a review of domestic and international literature was conducted. A SWOT analysis was carried out to assess the advantages and limitations of extreme tourism in the country, to identify the main areas for improvement. The study highlights the importance of risk management, environmental sustainability and international standards in the practice of extreme tourism. Based on the analysis, practical recommendations are proposed for the development of extreme tourism in Kazakhstan, including improving infrastructure, improving policies and implementing the best practices of world leaders in the field of extreme tourism.

Key words: security, tourist infrastructure, landscapes, routes, expedition, environmental sustainability.

Кіріспе. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Үкіметтің кеңейтілген отырысында мынаны атап өтті: шетелдік және отандық туристер бірегей қорықтарға барғысы келеді, сондықтан қажетті инфрақұрылымды, оның ішінде жеке инвесторларды тарта отырып, шұғыл түрде салумен айналысу керек [1].

Қазақстандағы экстремалды туризмді зерттеудің маңыздылығын көрсететін негізгі факторлардың бірі қазақстан Республикасының туризм индустриясын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында көрсетілген қауіпсіздік, іскерлік орта, денсаулық пен гигиена көрсеткіштерінің төмендеуі болып табылады [2].

Аталған тұжырымдамада жергілікті атқарушы органдар туристік топтарды ерікті түрде тіркеу арқылы таулы, сулы және спелеологиялық орта сияқты қауіпті аймақтардағы құтқару жабдықтарындағы, қорғаныс құралдарындағы, қауіпсіздік техникасы туралы білімдердегі және маршруттардағы елеулі кемшіліктерді анықтады. Бұл кемшіліктер туристердің қауіпсіздігіне үлкен қауіп төндіреді.

Сонымен қатар, туристер өз маршруттарын тіркемеген кезде, құтқару топтары іздестіру-құтқару жұмыстарында айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Жоспарланған жол туралы нақты ақпаратсыз төтенше жағдайларды жою қызметтері жоғалған адамдарды анықтау үшін іздеу иттеріне, әуеден бақылауға және ұшқышсыз ұшу аппараттарына (ұшқышсыз ұшу аппараттарына) сүйенуі керек, бұл әрекет ету уақытын ұзартады және әсер ету қаупін арттырады.

Бұл экстремалды туризмді зерттеудің маңыздылығын көрсетеді - қауіпсіздік тәуекелдерін анықтау және азайту, төтенше жағдайларды жою стратегияларын жетілдіру және тиімді нормативтік-құқықтық базаны әзірлеу. Қауіпсіздік стандарттарын жетілдіру, тәуекелдерді басқару және құтқару жұмыстарын үйлестіру Қазақстандағы экстремалды туризмнің тұрақты және жауапты дамуын қамтамасыз ету үшін өте маңызды.

Экстремалды туризм өзінің табиғаты бойынша жоғары тәуекелдерді қамтитынын ескере отырып, бұл мәселелер экстремалды туризмді тұрақты дамыту үшін қажетті тәуекелдерді басқару, қауіпсіздік шаралары және инфрақұрылымды жақсарту бойынша терең зерттеулер жүргізу қажеттілігін көрсетеді. Бұл мәселелерді шешу туристердің сенімін арттыру, қауіпсіздік стандарттарын қамтамасыз ету және шытырман оқиғалы туризмнің әлемдік нарығында Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін өте маңызды.

Қазақстандағы экстремалды туризм бойынша бұл зерттеу шытырман оқиғалы туризмге әлемдік

сұраныстың артуына және Қазақстанның табиғи ресурстарының мол, бірақ нашар пайдаланылуына байланысты өзекті болып табылады. Сонымен қатар, инфрақұрылымдық мәселелерді шешу және қолжетімділікті қамтамасыз ету Қазақстанды экстремалды туризм үшін баратын жер ретінде одан да бәсекеге қабілетті етеді. Осы тәжірибелерді тұрақты түрде дамыту сонымен қатар ландшафтқа да, оның тұрғындарына да пайда әкелетін жауапты туристік бастамаларды белгілей отырып, қоршаған ортаны және мәдениетті сақтау тепе-теңдігін құруға көмектеседі.

Елдің орасан зор табиғи ресурстары мен шытырман оқиғалы туризм әлеуетіне қарамастан, сектор әлі де дамымаған, бұл тұрақты өсу стратегияларын негіздеу үшін жүйелі зерттеулерді қажет етеді.

Іле-Алатауы, Жоңғар Алатауы, Алтай, тауларынан бастап шөлдер мен каньондарға дейінгі Қазақстанның бірегей ландшафттары экстремалды туризм түрлеріне тамаша жағдай жасайды. Дегенмен, қолжетімділік, инфрақұрылым және қауіпсіздік шаралары негізгі мәселелер болып қала береді. Зерттеулер туристік әлеуетті бағалау, тәуекелдерді басқаруды жақсарту және туризмді тұрақты дамытудың стратегиялық саясатын әзірлеу үшін қажет [3].

Сонымен қатар, экстремалды туризм көбінесе экологиялық сезімтал аймақтарда жүзеге асырылады, бұл қоршаған ортаға әсерді зерттеуді және тұрақты тәжірибені қажет етеді. Туристік мотивтер мен жергілікті әлеуметтік-экономикалық артықшылықтарды түсіну сонымен қатар бағыттарды тиімді басқару мен маркетингтік стратегияларға ықпал етеді. Осы тақырыптағы зерттеулер сектордың экономикалық әлеуетін бағалау, инфрақұрылымды жақсарту, қауіпсіздік стандарттарын қамтамасыз ету және нәзік экожүйелерді қорғау үшін тұрақты тәжірибелерді біріктіру үшін маңызды. Географиялық жарамдылықты, қолжетімділікті және тәуекелдерді басқаруды түсіну тиімді саясат пен стратегиялық инвестицияларды дамытуға көмектеседі [4].

Экстремалды туризм - бұл күрделі табиғи ортадағы қауіпті әрекеттерді қамтитын шытырман оқиғалы туризмнің мамандандырылған сегменті. Бұл бірегей және физикалық тұрғыдан талап етілетін тәжірибені іздейтін, көбінесе жеке шектеулер мен төзімділікті арттыратын толқуды іздеушілерді тартады. Туризмнің бұл түрі саяхат тәжірибесін әртараптандыруға ықпал етеді, шалғай аймақтардағы экономикалық өсуді ынталандырады және табиғатты тереңірек бағалауға ықпал етеді. Шытырман оқиғаларға негізделген

саяхатқа жаһандық қызығушылық артқан сайын, экстремалды туризм жергілікті ландшафттарды ілгерілетуде, инфрақұрылымды дамытуда және жауапкершілікпен басқарылатын тұрақты туристік бастамаларды қолдауда маңызды рөл атқарады [5].

Зерттеу мақсаты – Қазақстандағы экстремалды туризмнің географиялық ерекшеліктері мен даму әлеуетін анықтау.

Зерттеудің міндеттері:

1. Қазақстандағы экстремалды туризмнің географиялық ерекшеліктерін талдау.

2. Экстремалды туризмнің әлеуетін бағалау.

3. Қазақстандағы экстремалды туризмді дамытудың практикалық ұсыныстарын әзірлеу.

Әдістер мен материалдар. Зерттеуде жүйелеу, деректерді талдау, салыстырмалы бағалау және SWOT талдау әдістері қолданылды. Қазақстандағы экстремалды туризмнің дамуы туралы жан-жақты түсінік алу үшін отандық және халықаралық әдебиеттерге шолу жасалды. SWOT талдауы күшті, әлсіз жақтарды және жақсарту бағыттарын анықтау үшін пайдаланылды. Нәтижелер инфрақұрылымды дамытуға, саясатты жетілдіруге және озық халықаралық тәжірибелерді енгізуге бағытталған практикалық ұсыныстарға негіз болды.

Нәтижелер. Халықаралық ұйымдар «экстремалды туризмді» арнайы дағдыларды, жабдықты және қауіпсіздіктің берік негіздерін қажет ететін физикалық тәуекелі жоғары әрекеттерді қамтитын шытырман оқиғалы туризмнің ішкі жиынтығы ретінде түсіндіреді.

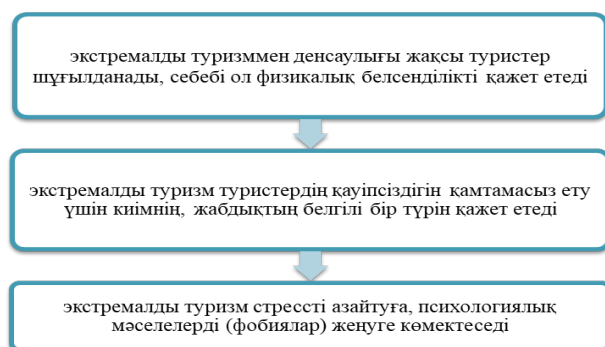
1. Біріккен Ұлттар Ұйымының Дүниежүзілік Туристік Ұйымы (United Nations World Tourism Organization) экстремалды туризмді физикалық белсенділікті, мәдени алмасуды және табиғатпен өзара әрекеттесуді қамтитын іс-шараларды қамтитын шытырман оқиғалы туризмнің бөлігі ретінде анықтайды. Экстремалды туризм көбінесе шалғай немесе қиын жағдайларда жоғары қауіпті әрекеттермен сипатталады [6].

2. Шытырман Оқиғалы Туристік Сауда Қауымдастығы (Adventure Travel Trade Association) экстремалды туризмді альпинизм, парашютпен секіру, мұзға сүңгу және тірі қалу экспедициялары сияқты физикалық және психикалық тұрғыдан талап етілетін іс-шараларды қамтитын саяхат ретінде анықтайды, көбінесе кәсіби басшылықты және қатаң қауіпсіздік хаттамаларын талап етеді [7].

3. Халықаралық Стандарттау Ұйымы (International Organization for Standardization) экстремалды туризмді шытырман оқиғалы туризм қауіпсіздігі стандарттарына сәйкес қарастырады, тәуекелдерді бағалауға, төтенше жағдайларға дайындыққа және экологиялық тұрақтылыққа баса назар аударады, бұл жоғары қауіпті іс-шараларды жауапкершілікпен басқаруды қамтамасыз етеді [8].

4. Дүниежүзілік Саяхат және Туризм Кеңесі (World Travel & Tourism Council) туризмнің бұл түрін тауашалық туризмнің өсуінің қозғаушы күші ретінде атап көрсетеді, шалғай аудандардағы экономикалық дамуға ықпал етеді, сонымен бірге тұрақтылық пен тәуекелдерді азайтудың маңыздылығын атап көрсетеді [9].

Осы интерпретациялардың барлығында экстремалды туризм тәуекелдермен, шытырман оқиғалармен және туризмнің қауіпсіздігін, тұрақтылығын және этикалық тәжірибесін қамтамасыз ету үшін нормативтік-құқықтық базаны құру қажеттілігімен дәйекті түрде байланысты. Профессор Джеффри Липманның айтуынша, болашақ туристік индустрия оның клиенттердің ең керемет қыңырлығын қанағаттандыру және қызмет көрсету сапасын арттыру қабілетіне байланысты стандарт [10]. Әлемдегі ең танымал туристік компаниялардың тәжірибесіне сүйене отырып, соңғы жылдары бірқатар стандартты емес спорт түрлері мен іс-шаралар пайда болып қазіргі уақытта жалғасын табуда және туристердің арасында сұраныс көбеюде. Экстремалды туризмді келесідей сипаттауға болады (сурет 1):

Сурет 1 – Экстремалды туризмнің сипаттамасы (авторлармен құрастырылған)

Экстремалды туризмнің болашақ дамуы нарықтың кеңеюімен, технологиялық жетістіктермен және инклюзивті және тұрақты тәжірибеге баса назар аударумен қалыптасады деп күтілуде. Шытырман Оқиғалы Саяхаттарды Дамыту Қауымдастығының (АТТА) болжамдары 2030 жылға қарай шытырман оқиғалы туризмнің әлемдік нарығы 1 трлн доллардан асады деп болжанғанын көрсетеді, экстремалды туризм айтарлықтай және табысты кіші сегментті білдіреді [11].

Жаңа технологияларды біріктіру сектордың қауіпсіздігін, тиімділігін және келушілердің жалпы тәжірибесін арттырады деп күтілуде. Маршруттарды жекелендірілген жоспарлауға арналған жасанды интеллект (AI), денсаулықты нақты уақыт режимінде бақылауға арналған киілетін құрылғылар және қиын жерлерде жүруге арналған автономды көліктер сияқты инновациялар операцияларды оңтайландыруда және тәуекелдерді азайтуда шешуші рөл атқарады. Бұл жетістіктер қолжетімділікті жақсартады, логистиканы оңтайландырады және бүкіл әлем бойынша экстремалды туризмнің тұрақты дамуына ықпал етеді [12].

Бүгінгі таңда экстремалды туризм жергілікті экономикаларға, әсіресе шалғай және аз дамыған аудандарға, туристік қызметтер, жабдықтарды жалға алу және экскурсиялар арқылы табыс әкеледі.

Экстремалды туризм әртүрлі ландшафттарды, күрделі орталарды және шытырман оқиғалы туризмнің жақсы қалыптасқан инфрақұрылымын ұсынатын аймақтарда ең дамыған. Экстремалды туризмнің әлемдік көшбасшылары ретінде келесі бағыттар ерекшеленеді:

Непал. Эверест тауының отаны Непал - альпинизм, треккинг және мұзға өрмелеудің

жаһандық орталығы. Гималай таулары жыл сайын мыңдаған альпинистер мен шытырман оқиғаларды іздеушілерді тартады.

Жаңа Зеландия - жақсы реттелетін шытырман оқиғалы туризм индустриясымен танымал Жаңа Зеландия «Әлемнің шытырман оқиғалы астанасы» Квинстаун сияқты жерлерде банджи секіру, парашютпен секіру, ақ суда рафтинг және мұздықтармен серуендеуді ұсынады.

Исландия - экстремалды туризмнің ыстық нүктесі, Исландия мұз үңгірлерін зерттеу, мұздықтармен серуендеу, жанартаулармен серуендеу және Сильфрадағы тектоникалық плиталар арасында сүңгу сияқты іс-шараларды ұсынады.

Бұл бағыттар бірегей табиғи жағдайлары, дамыған туристік инфрақұрылымы және қатаң қауіпсіздік шаралары арқасында ерекшеленеді, бұл оларды экстремалды туризм әуесқойлары үшін тамаша орынға айналдырады [13].

Қазақстанның бірегей географиялық, климаттық, экономикалық жағдайлары бар, бұл оны экстремалды туризмді дамытуға өте қолайлы етеді. Әр түрлі ландшафттардың, кол тигізбейтін табиғаттың және өсіп келе жатқан туристік инфрақұрылымның үйлесімі шытырман оқиғаларды іздеушілер үшін мүмкіндіктер жасайды.

Экстремалды туризм физикалық қиындықтарды, психикалық тұрақтылықты және табиғаттың элементтерімен кездесулер сияқты әрекеттерді қамтиды. Қазақстанның алуан түрлі ландшафттары экстремалды туристік іс-шаралардың кең ауқымы үшін жағдайлармен қамтамасыз етеді (Кесте 1).

Кесте 1 – Қазақстандағы экстремалды туризм түрлері (14-16 дереккөзге сүйеніп отырып авторлармен құрастырылған)

Бағыты	Экстремалды туризм түрі	Сипаттамасы
Таудағы іс-шаралар	Альпинизм	Тянь-Шань және Алтай тау жоталары жаңадан бастаушылардан бастап озық альпинистерге дейін барлық деңгейдегі маршруттарды ұсынады. Хан Тәңірі мен Белуха сияқты шыңдар биіктіктегі қиындықтарды іздейтін халықаралық авантюристтерді тартады [14, б. 106]
Су негізіндегі іс-шаралар	Рафтинг	Шарын және Іле өзендері сияқты өзендер өздерінің жылдам ағындарымен және болжанбайтын ағындарымен рафтинг пен байдаркамен сырғанау үшін өте қолайлы.
	Аквапангпен жүзу және су астында жүзу	Каспий Теңізі және Алакөл сияқты кейбір көлдер, әсіресе бірегей су экожүйелерін іздейтіндер үшін су астында барлау мүмкіндіктерін ұсынады. [14, б. 98]
Шөлді іс-шаралар	Шөлді экскурсиялар	Қызылқұм және Бетпақ Дала шөлдері арқылы экскурсиялар жол талғамайтын төбелерді ұру, түйелермен серуендеу және қатты ыстықта төзімділікті сынау сияқты іс-шараларды қамтиды [15, б. 35]
Әуедегі іс-шаралар	Парапланмен секіру және аспалы сырғанау	Қазақстанның кең ашық алаңдары мен Алматы маңындағы сияқты таулы аймақтары панорамалық көріністер мен адреналинге толы түсулерді іздейтін парапланшылар мен дельтапланшыларды тартады
	Парашютпен секіру	Көптеген аэродромдары мен кең аспаны бар парашютпен секіру елдегі толқуды ұнататындар үшін өсіп келе жатқан іс-шара болып табылады. [15, б. 38]
Қысқы спорт түрлері	Мұзға өрмелеу	Алтай таулары сияқты аймақтардағы мұздатылған сарқырамалар мен мұзды жартастар қыста мұзға шығуға өте ыңғайлы. [16, б. 51]

Қазақстан өзінің кең және алуан түрлі ландшафттарына шытырман оқиғалы әуесқойларды тарта отырып, экстремалды туризм тәжірибесінің алуан түрін ұсынады. Тянь-Шань және Алтай таулары альпинизмге, альпинизмге, шаңғы тебуге, сурет салуға және әуесқойларға тамаша жағдай жасайды. Шарын шатқалы, көбінесе Үлкен Каньонмен салыстырғанда, жаяу серуендеуге, рафтингке және жол талғамайтын экспедицияларға арналған танымал орын болып табылады. Қысқы туризм Алматы облысында дамып келеді, онда Шымбұлақ пен Медеуде экстремалды шаңғы және сноуборд жарыстары өтеді. Бетпақ-Дала және Арал теңізі аймағы сияқты елдің дала және шөлді аймақтары туристерді аман қалу шытырман оқиғаларымен және төзімділік экспедицияларымен сынайды. Байқоңыр Ғарыш Айлағы ғарышкерлерді даярлауды қоса алғанда, ғарыштық тақырыптағы экстремалды туризмді ұсынады. Каспий теңізінің жағасында батпырауық серфингі мен жел спорты танымал бола бастады. Шығыс Қазақстанның жұмбақ үңгірлері, оның ішінде Қоңыр Әулие, жер асты барлауын іздейтін spelunkerлерді тартады. Парапланмен секіру және парашютпен секіру Алматы және Түркістан сияқты аймақтарда дамып келеді. Экстремалды туризм инфрақұрылымы біртіндеп жақсарып келе жатқанымен, қауіпсіздік ережелері мен жарнамалық іс-шаралар дамудың негізгі бағыттары болып қала береді [17].

Бүгінде еліміздің жартасты ландшафттарының көптігі мен экстремалды спорт түрлеріне деген қызығушылықтың артуына байланысты Қазақстанда құзға өрмелеу дамып келуде. Танымал альпинистік орындарға Тянь-Шань және Алтай тау жоталары, сондай-ақ Бурабай жартастары кіреді. Соңғы жылдары Алматы, Қарағанды, Астана сияқты қалалық орталықтарды жасанды өрмелеу қабығалары сияқты альпинистік инфрақұрылымның дамуы және альпинизм фестивальдері мен жарыстарын ұйымдастыру экстремалды туризмнің осы түріне деген қызығушылықты одан әрі арттырады.

Қазақстанда экстремалды туризмнің бағыты ретінде оның әлеуетін көрсететін бірнеше маңызды іс-шаралар өтуде. Көрнекті оқиғалардың бірі - 2017 жылдан бері өткізіліп келе жатқан «Rally Kazakhstan» жол талғамайтын көлік жарысы. Бұл митинг Fia-Ның Кросс-Ралли Бойынша Әлем Чемпионатының бөлігі болып табылады және Әлемнің түкпір-түкпірінен қатысушыларды Қазақстанның кең пейзаждарының қиын жерлерін шарлауға тартады [18].

Қысқы спорт түрлері саласында Алматыдағы «Сұңқар» Халықаралық шаңғы трамплиндері кешені халықаралық жарыстардың, соның ішінде 2016 жылы FIS шаңғы трамплиндерінен әлем чемпионатының өтетін орны болды. Кешенде әртүрлі көлемдегі шаңғы трамплиндері бар және халықаралық стандарттарға сәйкес келеді, бұл оны экстремалды қысқы спорттық іс-шаралар үшін маңызды орынға айналдырады [19].

Сонымен қатар, Алматы маңындағы Тянь-Шань Тауларында орналасқан «Медеу» мұз айдыны биік таулы конькимен сырғанау жарыстарын өткізумен танымал. Бұл 2011 Жылғы Қысқы Азия Ойындарының өтетін орны болды және кәсіби жарыстар үшін де, конькимен сырғанау үшін де танымал орын болып қала береді, оның биіктігі мен табиғи жағдайына байланысты бірегей тәжірибе ұсынады [20].

Бұл іс-шаралар, басқалармен қатар, шытырман оқиғалы әуесқойларды тарту үшін өзінің бірегей географиялық ерекшеліктерін пайдалана отырып және инфрақұрылымды дамыта отырып, қазақстанның экстремалды туризм секторындағы өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді.

Талқылау. Қазақстанда экстремалды туризмді дамыту үшін оның күшті, әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қауіптерін бағалау, тұрақты өсу мен халықаралық позициялау үшін стратегиялық түсініктер беру үшін SWOT талдауы жүргізілетін болады (Кесте 2).

Кесте 2 – SWOT талдау (авторлармен құрастырылған)

Мықты жақтары (Strengths)	Әлсіз жақтары (Weaknesses)
1. Қазақстанда таулар, шөлдер, каньондар, үңгірлер, көлдер бар, бұл экстремалды туристік қызметтің кең спектрін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. 2. Халықтың тығыздығының төмендігі шытырман оқиғалы туризм үшін өте қолайлы көптеген шалғай, таза жерлерді қамтамасыз етеді. 3. Ғарыштық туризм (Байқоңыр ғарыш айлағы), мұзға сүңгу (Қайыңды көлі) және шөл далада аман қалу сияқты іс-шаралар Қазақстанды ерекше етеді. 4. Өсіп келе жатқан мемлекеттік қолдау. Туристік инфрақұрылымға инвестициялар және көптеген елдер үшін визасыз саясат шетелдік туристерді ынталандырады. 5. Қазақстандағы экстремалды туризм Еуропа мен Солтүстік Американың шытырман оқиғалы саяхаттарымен салыстырғанда салыстырмалы түрде қолжетімді. 6. Жыл бойғы іс-шараларға арналған климаттың әртүрлілігі. Суық қыс пен ыстық жаз мезгілдері шаңғы тебу және шөл далада серуендеу сияқты әр түрлі маусымдардағы экстремалды іс-шараларға мүмкіндік береді.	1. Көптеген экстремалды туристік бағыттарда тиісті жолдар, тұру орындары және келушілер үшін қолайлы жағдайлар жоқ. 2. Материалдық-техникалық базаның тозуы. 3. Шалғай аудандардағы тәуекелдерді басқару және төтенше жағдайларды жою жүйелерінің жеткіліксіздігі қауіпсіздік мәселелерін тудырады. 4. Маркетинг және менеджмент саласында ескірген технологияларды қолдану. 5. Халықаралық ілгерілеудің болмауынан Қазақстан әлемдік аренада экстремалды туристік бағыт ретінде кеңінен танылмайды. 6. Көптеген шытырман оқиғалы туристік орындар ірі қалалардан алыс орналасқан және мамандандырылған тасымалдауды қажет етеді. 7. Оқытылған гидтер мен нұсқаушылардың жетіспеушілігі. Шытырман оқиғалы туризм бойынша сертификатталған мамандардың саны шектеулі, бұл тәжірибенің сапасы мен қауіпсіздігіне әсер етеді. 8. Көптеген аймақтарда ағылшын тілінде сөйлейтін гидтер мен маңдайшалар жетіспейді, бұл халықаралық саяхатшыларға қиындық туғызады.
Мүмкіндіктер (Opportunities)	Қауіптер (Threats)
1. Экологиялық таза туристік тәжірибені енгізу жауапты саяхатшылар мен халықаралық ұйымдарды тарта алады. 2. Жаһандық шытырман оқиғалы туроператорлармен ынтымақтастық көрінуді арттырып, шетелдік туристерді тарта алады. 3. Инфрақұрылымды жақсарту бағдарламалары көлікке, қауіпсіздікке және тұрғын үйге мемлекеттік және жеке инвестициялар тәжірибені жақсартып алады. 4. Қысқы спорт түрлері мен экстремалды Жарыстарды кеңейту шаңғы, альпинизм және төзімділік спорт түрлерінен халықаралық жарыстарды өткізу Қазақстанның беделін арттыра алады.	1. Ауа райының қолайсыздығы қыста Қатты суық және жаздың жоғары температурасы дайын емес туристерге қауіп төндіруі мүмкін. 2. Аймақтық қақтығыстар немесе экономикалық құлдырау шетелдік туристердің келуіне және осы салаға салынған инвестицияларға әсер етуі мүмкін. 3. Непал, Швейцария және Жаңа Зеландия сияқты елдер қазірдің өзінде әлемдік шытырман оқиғалы туризм нарығында үстемдік етуде. 4. Төтенше жағдайлар қызметтерінің, қауіпті аумақтардың және жоғары қауіпті әрекеттердің болмауы елдің беделіне нұқсан келтіретін жазатайым оқиғаларға әкелуі мүмкін.

SWOT талдауға сүйене отырып, Қазақстан географиясының әртүрлілігіне, мемлекеттік қолдаудың артуына байланысты экстремалды туризмді дамыту үшін айтарлықтай әлеуетке ие. Таулардың, шөлдердің, каньондардың, үңгірлердің және көлдердің болуы экстремалды туристік іс-шаралардың кең ауқымын қамтамасыз етеді. Алайда, бірнеше әлсіздіктер мен қауіптер осы әлеуетті толық іске асыруға кедергі келтіреді. Дамыған инфрақұрылымның, соның ішінде жолдардың, тұрғын үйлердің және шалғай аудандардағы төтенше жағдайлар қызметтерінің болмауы қауіпсіздікке қауіп төндіреді және туристер үшін қолжетімділікті шектейді. Сонымен қатар, ескірген маркетингтік стратегиялар мен халықаралық жылытудың жеткіліксіздігі Қазақстанның экстремалды туризмнің жоғары деңгейлі бағыты ретінде әлемдік деңгейде танылуына жол бермейді.

Төменде география, инфрақұрылым, нарық тенденциялары және тұрақтылық сияқты негізгі факторларға негізделген оның әлеуетін талдау берілген.

Географиялық және климаттық артықшылықтары. Қазақстанның топографиясы әртүрлі шытырман оқиғалы туристік іс-шараларға қолайлы экстремалды орталардың бірегей үйлесімін қамтамасыз етеді. Елдің континентальды климаты жыл бойы экстремалды іс-шараларды өткізуге мүмкіндік береді: қысқы спорт түрлері суық айларда өркендейді, ал жазда шөлдер мен таулардағы шытырман оқиғалар басым болады.

Нарықтық әлеует және өсіп келе жатқан сұраныс. Экстремалды туризмге әлемдік сұраныс артып келеді, бұл мыналарға байланысты: а) жас, ауқатты туристер арасында шытырман оқиғалы саяхаттардың танымалдылығының артуы; б) дәстүрлі экскурсиялардан иммерсивті және адреналинмен жұмыс істейтін іс-шараларға көшу.

Инфрақұрылым және даму мәселелері. Табиғи артықшылықтарына қарамастан, Қазақстан инфрақұрылым мен дамудың бірнеше кедергілеріне тап болады: а) шектеулі қолжетімділік; б) тау шаңғысы курорттары, базалық лагерьлер, сертификатталған оқу орталықтары сияқты экстремалды туризмге қажетті инфрақұрылымның болмауы.

малды туристік инфрақұрылымның жеткіліксіздігі; в) халықаралық стандартты төтенше жағдайларды жою жүйелерін қамтамасыз ету үшін қауіпсіздік ережелерін жақсарту қажеттілігі.

Төменде Қазақстанда экстремалды туризмді дамыту бойынша ұсыныстар берілген:

- Экстремалды туристік қызмет үшін нақты қауіпсіздік ережелерін және төтенше жағдайларды жою хаттамаларын белгілеу.

- Туристік қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін кәсіби гидтер мен нұсқаушыларды оқыту және сертификаттау.

- Қазақстанда экстремалды туризмнің басты бағыты ретінде көрсету үшін жаһандық маркетингтік науқандарды бастау.

- Халықаралық шытырман оқиғалы туристік агенттіктермен және әсер етушілермен серіктестік орнату.

- Халықаралық экстремалды спорт жарыстары мен төзімділік сынақтарын өткізу.

- Нәзік ландшафттарды қорғау үшін экологиялық туризм бойынша нұсқаулықтарды енгізу.

- Жауапты туризмді дамыту мақсатында жергілікті қауымдастықтарды туристік операцияларға тарту.

- Технологияны жақсы білетін туристерді тарту үшін интерактивті карталарды, қолданбаларды және виртуалды шындық тәжірибелерін жасау.

Осы ұсыныстарды іске асыру арқылы Қазақстан қауіпсіздікті, тұрақтылықты және халықаралық тартымдылықты қамтамасыз ете отырып, экономикасын ынталандыра отырып, экстремалды туризмнің басты бағыты ретіндегі позициясын нығайта алады.

Қорытынды. Қазақстанның экстремалды туризмнің жаһандық хабына айналу үшін орасан зор әлеуеті бар, ол өзінің әртүрлі ландшафттарында шытырман оқиғалардың кең ауқымын ұсынады. Бұған қол жеткізу үшін инфрақұрылымды жақсарту, қауіпсіздік шараларын жақсарту және елдің халықаралық ауқымдағы экстремалды туризмнің бірегей мүмкіндіктерін ілгерілету өте маңызды. Ұзақ мерзімді экономикалық пайданы қамтамасыз

ете отырып, қоршаған ортаны қорғау үшін тұрақты даму мен жауапты туристік тәжірибеге басымдық беру керек. Жаһандық серіктестіктерді нығайту, технологияларды пайдалану және ережелерді жеңілдету Қазақстанға экстремалды туристерді көбірек тартуға және өзін шытырман оқиғалы әуесқойлар үшін басты бағыт ретінде көрсетуге көмектеседі. Стратегиялық инвестициялар мен тиімді басқарудың арқасында ел өзінің табиғи артықшылықтарын толығымен пайдалана алады және дамып келе жатқан экстремалды туризм индустриясын құра алады.

Зерттеуге сәйкес, Қазақстан табиғи ландшафттардың алуан түрлілігін (тау жоталары, шөлдер, дала, каньондар, су қорлары) ескере отырып, экстремалды туризмді дамыту үшін үлкен әлеуетке ие. Күшті және әлсіз жақтарын талдау көрсеткендей, экстремалды туристік мүмкіндіктер көп болғанымен, ел нашар дамыған инфрақұрылымға, жақсы дайындалған қызметкерлердің жетіспеушілігіне және туристік бағыт ретінде жаһандық танылуының төмендігіне байланысты кедергілерге тап болады.

Сонымен қатар, үкіметтің қамқорлығын арттыру, экологиялық таза туризмді дамыту және жаһандық туристік желілерге қосу сияқты анықталған мүмкіндіктер туристер ағынының өсуіне және туризм индустриясының өсуіне ықпал етуі мүмкін. Қолда бар әлеуетті іске асыру үшін басқарудың заманауи технологияларын енгізу, көлік және туризм инфрақұрылымын дамыту және Қазақстанда халықаралық экстремалды туризм нарығында ілгерілету маңызды.

Сондықтан осы зерттеудің нәтижелері осыған байланысты елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, сондай-ақ тұрақты аймақтарды дамытуға, жұмыс орындарын құруға және инвестицияларды тартуға ықпал ететін экстремалды туризмді дамытуға кешенді көзқарастың қажеттілігін көрсетеді. Алайда бұл зерттеу тәуекелдерді басқарудың көрнекті жүйесін құру, реттеуді күшейту, сондай-ақ неғұрлым қолайлы туристік өнімдерді жасау үшін қосымша зерттеулерді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Үкіметтің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзі. <https://www.akorda.kz> (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 2 Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 262 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262> (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 3 Ussenova A.A. Development of tours to national parks as the most effective direction of ecotourism on the example of the «Ile-Alatau» national park // Central Asian Economic Review. – 2021. – №5(140). – pp. 64-75.
- 4 Карбаева Ш.Ш. Ландшафтно-экологическое обеспечение туристско-рекреационной деятельности (на примере Восточного Казахстана) // Естественные и математические науки в современном мире. – 2014. – №24. – С. 179-185.

- 5 Sarsenbay Sh. Extreme tourism: definitions, types, and technology for organizing extreme routes // Вопросы науки и образования. – 2020. – №41(125). – С. 162-168.
- 6 Головина А.А. Роль организации Объединенных Наций в развитии туризма / сб. ст. статей междунар. науч.-практич. конф. – Самара, 2016. – С. 75-80.
- 7 Global Report on Adventure Tourism. UNWTO. - URL: <https://cdn-research.adventuretravel.biz/research/5bbf8f9d6e8306.18931611/UNWTO-global-report-on-adventure-tourism-web.pdf> (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 8 Report: Adventure tourism. <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:21101:ed-1:v1:en> (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 9 Gavurova B., Ivankova V., Rigelsky M., Privarova M. Relations Between Tourism Spending and Global Competitiveness: an Empirical Study in Developed OECD Countries // Journal of Tourism and Services. – 2020. – Vol. 11. – №21. – pp. 38-54.
- 10 Leo J., Dwyer L. Optimising the potential of mega-events: an overview // International Journal of Event and Festival Management. - 2020. - №1. - pp. 220-237.
- 11 Adventure Tourism Market to Reach \$2 Trillion, Globally, by 2032 at 19.5% CAGR: Allied Market Research. <https://www.globenewswire.com> (қолданылған күні: 23.02.2025).
- 12 Innovative Autonomous Tech Powers Future Road Travel Revolution. <https://www.numberanalytics.com/blog/innovative-autonomous-tech-powers-future-road-travel-revolution> (қолданылған күні: 25.02.2025).
- 13 Кицис В.М. География экстремального туризма в туристских макрорегионах мира // География и туризм. – 2022. – №2(10). – С. 81-86.
- 14 Виды туризма: учебное пособие для обучающихся по направлению подготовки 43.03.02 Туризм / под общ. ред. д-ра филос. наук, проф. Л. А. Мясникова. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2023. – 333 с.
- 15 Возисова М.А., Шутова Т.Н. Теория и методика спортивно-оздоровительного туризма: учебное пособие. - Москва: ФГБОУ ВО «РЭУ им. Г. В. Плеханова», 2017. – 100 с.
- 16 Байковский Ю.В. Классификация и особенности формирования горных неолимпийских видов спорта. – Москва: «Вертикаль», 2005. – 66 с.
- 17 Буйленко В.В. Классификация факторов качества услуг экстремального туризма // Труды Кубанского государственного аграрного университета. – 2019. – №19. – С. 50-53.
- 18 Aimen A.T., Faizova E.R., Jolanov E.E., Dossymova O.Zh. Analysis of the prospects for the development of extreme tourism in the Republic of Kazakhstan // Tourism and Hospitality. – 2022. – №1. – pp. 49-54.
- 19 Rally Kazakhstan. https://en.wikipedia.org/wiki/Rally_Kazakhstan (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 20 Болдырев Б.Н. Олимпийские спортивные сооружения Алматы // Теория и методика физической культуры. – 2018. – №1(51). – С. 53-61.

References

- 1 Memleket basshysy Qasym-Zhomart Тоқаевтың Ykimettің кеңейтілген отырысында сеjlegen сөзі. <https://www.akorda.kz> (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 2 Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ykimetінің 2023 жылғы 28 наурыздары № 262 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262> (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 3 Ussenova A.A. Development of tours to national parks as the most effective direction of ecotourism on the example of the «Ile-Alatau» national park // Central Asian Economic Review. – 2021. – №5(140). – pp. 64-75.
- 4 Karbaeva Sh.Sh. Landshaftno-jekologicheskoe obespechenie turistsko-rekreacionnoj dejatel'nosti (na primere Vostochnogo Kazahstana) // Estestvennye i matematicheskie nauki v sovremennom mire. – 2014. – №24. – S. 179-185.
- 5 Sarsenbay Sh. Extreme tourism: definitions, types, and technology for organizing extreme routes // Voprosy nauki i obrazovaniya. – 2020. – №41(125). – S. 162-168.
- 6 Golovina A.A. Rol' organizacii Ob#edinennyh Nacij v razvitii turizma / sb. st.statej mezhdunar. nauch.-praktich. konf. – Samara, 2016. – S. 75-80.
- 7 Global Report on Adventure Tourism. UNWTO. - URL: <https://cdn-research.adventuretravel.biz/research/5bbf8f9d6e8306.18931611/UNWTO-global-report-on-adventure-tourism-web.pdf> (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 8 Report: Adventure tourism. <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:21101:ed-1:v1:en> (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 9 Gavurova B., Ivankova V., Rigelsky M., Privarova M. Relations Between Tourism Spending and Global Competitiveness: an Empirical Study in Developed OECD Countries // Journal of Tourism and Services. – 2020. – Vol. 11. – №21. – pp. 38-54.
- 10 Leo J., Dwyer L. Optimising the potential of mega-events: an overview // International Journal of Event and Festival Management. - 2020. - №1. - pp. 220-237.
- 11 Adventure Tourism Market to Reach \$2 Trillion, Globally, by 2032 at 19.5% CAGR: Allied Market Research. <https://www.globenewswire.com> (қолданылған күні: 23.02.2025).
- 12 Innovative Autonomous Tech Powers Future Road Travel Revolution. <https://www.numberanalytics.com/blog/innovative-autonomous-tech-powers-future-road-travel-revolution> (қолданылған күні: 25.02.2025).
- 13 Kicis V.M. Geografija jekstremal'nogo turizma v turistiskih makroregionah mira // Geografija i turizm. – 2022. – №2(10). – S. 81-86.
- 14 Vidy turizma: uchebnoe posobie dlja obuchajushhhsja po napravleniju podgotovki 43.03.02 Turizm / pod obshh. red. d-ra filos. nauk, prof. L. A. Mjasnikovoj. – Ekaterinburg: Gumanitarnyj universitet, 2023. – 333 s.
- 15 Vozisova M.A., Shutova T.N. Teorija i metodika sportivno-ozdorovitel'nogo turizma: uchebnoe posobie. - Moskva: FGBOU VO «RJeU im. G. V. Plehanova», 2017. – 100 s.
- 16 Bajkovskij Ju.V. Klassifikacija i osobennosti formirovaniya gornyh neolimpijskih vidov sporta. – Moskva: «Vertikal'», 2005. – 66 s.
- 17 Bujlenko V.V. Klassifikacija faktorov kachestva uslug jekstremal'nogo turizma // Trudy Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. – 2019. – №19. – S. 50-53.

- 18 Aimen A.T., Faizova E.R., Jolanov E.E., Dossymova O.Zh. Analysis of the prospects for the development of extreme tourism in the Republic of Kazakhstan // *Tourism and Hospitality*. – 2022. – №1. – pp. 49-54.
- 19 Rally Kazakhstan. https://en.wikipedia.org/wiki/Rally_Kazakhstan (қолданылған күні: 03.02.2025).
- 20 Boldyrev B.N. Olimpijskie sportivnye sooruzhenija Almaty // *Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury*. – 2018. – №1(51). – S. 53-61.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор) Рахметов Эльёр Хурсанович, докторант, Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: rahmetovvip99@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-4285-4050	Автор для корреспонденции (первый автор) Рахметов Эльёр Хурсанович, докторант, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы Казахстан, e-mail: rahmetovvip99@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-4285-4050	The Author for Correspondence (The First Author) Rakhmetov Elyor Khursandovich, PhD student, Kazakh Academy of Sport and Tourism, Almaty, Kazakhstan, e-mail: rahmetovvip99@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-4285-4050
---	--	---

Мақала түскен күні: 25.02.2025

Мақала басылымға қабылданған күні: 26.05.2025